

פרקי ש.י. עגנון
רשמים והרהורים
ליובלו הששים של ש.י. עגנון

היה זה בראשית שנות מלחמת-העולם הראשונה. בספרית הקהילה היהודית בברלין, שהייתי מבקר בה תכופות, ראיתי פעמים רבות אדם בסוף שנות העשרים, צנום ורזה ותנועותיו מכווצות ומכוונות וביישני בכל הליכותיו, שהיה מגלגל עד אין-סוף בכרטיסיה של הקטלוג העברי. יום אחד לחשה לי הספרנית: זהו הסופר עגנון מארץ-ישראל, שזה עתה כתב עליו בוכר, שהוא מקפל בתוכו את היעוד והכוונה האמיתיים לסוד היהדות, וגדולות ונצורות צפויים ממנו לספרות העברית. לאחר זמן כשנתנדעתי אליו, שאלתי, מפני מה התמיד כל-כך בקטלוג של הספריה, ועדיין אני זוכר את תשובתו. הוא העמיד פנים של מי שאינו יודע לשאול וענה: "חיפשתי ספר, שאולי לא קראתיו עדיין". כי מימי געוריו, שהיה מבלה בספריה הגדולה של בית-המדרש בבוטשאטש נעשה עגנון בקיא גדול בספרות ישראל. בהקשיבך לדבריו לבשה ספריה זו ממדים אגדתיים ממש. בולע ספרים ואף קונה ספרים היה עגנון מאז ועד היום. היו תקופות בחייו, שבילה ימים רבים באסיפת ספרים. מומן לזמן היה בא ומכריו, שכבר נתעייף ממלאכה זו וחסל סדר קניית ספרים, ואילו כעבור תקופה מסוימת נתגבר עליו יצרו וחזור חלילה. כוח-דמיונו גיוון מהספרים הישנים באופן מופלא, וכבר אז היה מסית בחיבה יתירה על תולדותיהם של ספרים, והיה מספר סיפורים ומסורות עליהם ועל מחבריהם. ספרו "ספר סופר וסיפור" כולו חדור האוירה המיוחדת של שיחת עגנון - המשיגה בין כוח-היצירה הכביר שבאיש ובין הספרים הנושאים האהובים עליו כל-כך.

הופעתו של עגנון בגרמניה באותן שנים היתה מאורע גדול לי ולכמה מבני-גילי. איש כזה לא היה רגיל בחוגי הסופרים העברים, שעשו אז בגרמניה. היו אדוקים שהסתייגו מהספרות הצעירה ושביקשו לעשות גפשות לרוח התורה ועול-המצוות, ולא היה בהם מאותה מתיחות המעצבת את האמן. היו גם אמנים וספק-אמנים שראו את עולם-המסורת מתוך הסתייגות אויבת, אפילו שעה ששאבו ממנו את כוח

מתוך הארץ, 13.8.1948.

[463]

גרשם שלום

דברים בגו

פרקי מורשה ותהיה

חלק א

עם עובד
1982

יצירתם. אבל לגבי עגנון הרגשנו, שנתגלה דבר חדש. גם בו היה או - ולדעתי, נתקיים בפנימיותו עד עתה, על אף כל תמורותיו - מתח של הסתייגות, ולעתים הסתייגות בולטת מאוד, לגבי המסורת. בכל-ואת, חסרים היו ההן והלאו שלו אותה סנטימנטליות ואותה נעימה אויבת, שהיו מצויות כל-כך אצל הסופרים העבריים שהכרנו. כמה מהם היו מלגלים על עגנון. "כך כתבנו כשהיינו בני חמש-עשרה" - אמר עליו אחד מראשי המרכז העברי בברלין, שחשב את עצמו לאמן גדול, והם התפלאו וקראו תגר עלינו יודעי עברית או לומדי עברית מבין ה"יקים":

מה זה מצאתם בצעיר זה שאין בנו ?

ובאמת: מה מצאנו בו ? והרי לא נתפרסמו באותם הימים אלא החוברת הצנומה של "והיה העקוב למישור" - שמהדורתה הראשונה שהגיעה או מיפו נעשתה עכשיו לאחד המחמלים הספרותיים הגדולים - וכמה סיפורים קטנים וקטנים-שבקטנים. ומדוע הטביעו עלינו רושם עמוק כל-כך ? מפני שמצאנו כאן את סוד הכוח לפתוח בקטנות - שבקטנות את הגדולות-שבגדולות. השלמות האמנותית, מוגת התוכן והצורה שבסיפורי הקטנים, היה בה כדי לעצור את נשימתנו ממש. עולם קטן נבנה מכל סיפור וסיפור ואמר דרשני. מ"אגדת הסופר", "מעשה זוריאל משה שומר הספרים" נמשכת שלשלת יקרה ועשירה דרך "שני זוגות" עד ל"מעשה בשני תלמידי חכמים שהיו בעירנו" ועדיין חדשים לי כביום ראשון סיפורים אלה, שקשה למצוא דומיהם לשלמות בספרות. והיו שנתפתו לגירוי המטאפיסי החזק שבסיפורים אלה (ושהסטר-אחרא של נתגלה רק אחרי-כך, לתמהון תמימי-דרך, בסיפורי "ספר המעשים"). "אגדת הסופר" תורגמה לגרמנית עוד מתוך כתב-היד והופיע בשעתו ב"דאר יודא" של בובר, וזכורני מה שסיפר אחרי-כך עגנון, כי קיבל או מכתב מגברת אחת, שביקשה ממנו להורות לה דרך-חיים, והוא השיב לה: הרי אינני אלא כאותו מלך-כוש, שצויה לאמנים לצייר אנשים לבנים.

עגנון נועד להיות אמן גדול, ועל יעודו זה נאבק מאז ומתמיד בכל הוייתו. כל השנים הרבות, שאני זוכה להכירו, דומה שבדידות נפשית עצומה אופפת אותו, אף-על-פי שלמראית-עין הוא ידיד ורע לכל העולם כולו. יש שאתה מדמה, כי מעין תיאטראות וקרקסאות הקים סביב, המשמשים לו תריס לבדידותו, שהיא צורך יצירתו. פיקחים שבינינו היו אומרים, שהוא מעורב עם הבריות ואפילו מפריז בקשריו עמהם, כדי שיעזבוהו לנפשו. ככל אמן כן גם עגנון משלם מהיר מלא

[464]

על מפעל אמנותו. מתוך אבדן-עצות כיצד להיפטר ממך הריהו כבוד עמך ושופך את לבו לפניך ומקדים לדרוש בשלומך של כל אדם, אבל יחד עם זה נדמה, שלבו בל עמו, אלא עם אותן הדמויות וההוויות המבקשות ממנו את תיקונן האמנותי, וככל מה שלכאורה הוא מפקיר את עצמו לעומדים במחיצתו, כן הוא מתרחק ומתעלם מהם. יש אומרים, שלא קרה עדיין, כי עגנון יצא מפתח ביתו לבקר אדם בעיר ויגיע למחוז-חפצו באותו יום, שהרי בדרך הוא נטפל לפלוגי, ומחשש שמא יפריעהו, הוא מבלה אתו שעות, עד שבא אלמוני ועגנון רואה עצמו מחויב לקשור שיחה גם אתו; ובאמת, יש בהליכותיו של עגנון עם הבריות מקצת מהליכותיו של אחד מגיבורי המפורסמים, ר' יודל חסיד ב"הכנסת בלה". מעודו חיבב אנשים נחבאים אל הכלים ומומחה גדול הוא לדעת מקומם של "נסתרים".

אמנם, הן ולאן ורפיא בידו. אפילו לגבי החסידות, שכל מפעלו כאילו רווי ממנה, היו לו תנודות חזקות, ושמעתי מפיו בתקופות שונות דעות מנוגדות מן הקצה אל הקצה, וכל אחת חיוניותה ומקוריותה אתה. זכורני שלוש-ארבע תקופות, בהן הסביר לי, כי שוב אינו יכול להעריך את החסידות, ואכן ענין מיוחד היה בזה לשמוע דברי-ביקורת הריפים של עגנון על החסידות. אבל הקסם, שבדמויות העולם החסידי, שבה את לבו, ולאחר שנה-שנתיים היה חוזר לאהבתו הראשונה. וכדין מאורעות ותנועות, כן דין אישים אצלו. תמיד אתה מוצא בפיו דעה מקורית ונקודת-ראות בלתי-צפויה, והוא מודד במידה שכולה שלו. לפלא היה בעיני, שבמשך השנים הרבות שאני מקשיב לשיחתו של עגנון, מצאתי כי שנים מגדולי עולמנו הרוחני בדור האחרון זכו אצלו להוקרה ולהערצה עמוקים ביותר, הרב א. י. קוק וי. ת. ברנר, וצירוף שני שמות אלה אומר הרבה להבנת האיש ש. י. עגנון. לא כשרונותיהם הספרותיים והאמנותיים משכו את לבו של עגנון, המחמיר מאוד בדיני צורה, אלא שיעור-קומתם האישית. וכי מה רחוק יותר מנפשו של אמן כמו עגנון מן ההשתפכות המרה והבלתי-מרוסנת של ברנר או מהתורה הרוויה חב"דיות של הרב קוק (והרי מאז ומתמיד החסידות החב"דיות זרה לו ביותר), ובכל-ואת, נמשך אחרי שני מורים גדולים אלה, משום הקסם שבטוהר נפשם. כי עגנון חונן לא רק באינטואיציה עמוקה של אמן שלם, אלא יש בו גם כוח-הבחנה לערכים אנושיים, ומי יתן, ומידות אלו יעמדו לו עוד הרבה שנים לברכה, בדרך שרק לתמימים נראית כחסרת-חתחתיים.

[465]